

Liliana Arroyo

# L'acció social en la perspectiva budista

## Resum

En les darreres dècades, el budisme ha sobrepassat les barreres asiàtiques per convertir-se en una opció religiosa i filosòfica vàlida en els països industrialitzats i postmaterialistes. La compassió és un dels conceptes centrals en aquesta cosmovisió mil·lenària. En el procés d'expansió més enllà d'Àsia el concepte es transforma, adaptant-se i redefinint-se en fons i forma, sobretot quan entra en contacte amb tradicions cristianes. Aquest article és una pinzellada que emana de l'elaboració de la tesi doctoral, acabada fa poc, Espiritualidad, razón y discordias: el budismo ahora y aquí. L'objectiu és doble: d'una banda, es pretén entendre la definició de l'acció social en perspectiva budista i veure amb dades recents com aquesta s'està desenvolupant en el context espanyol i, de l'altra, reflexionar sobre les eines que proporciona aquesta cosmovisió i com poden contribuir a la tasca d'educadors i treballadors socials.

## Paraules clau

Budisme, Acció social, Context espanyol, Educació social, Eina educativa

## La acción social en la perspectiva budista

*En las últimas décadas, el budismo ha sobrepasado las barreras asiáticas para convertirse en una opción religiosa y filosófica válida en los países industrializados y postmaterialistas. La compasión es uno de los conceptos centrales en esta cosmovisión milenaria. En el proceso de expansión más allá de Asia el concepto se transforma, adaptándose y redefiniéndose en fondo y forma, sobre todo cuando entra en contacto con tradiciones cristianas. Este artículo es una pinzellada que emana de la elaboración de la tesis doctoral, recién acabada, Espiritualidad, razón y discordias: el budismo ahora y aquí. El objetivo es doble: por un lado, se pretende entender la definición de la acción social en perspectiva budista y ver con datos recientes cómo esta se está desarrollando en el contexto español y, de otro, reflexionar sobre las herramientas que proporciona esta cosmovisión y cómo pueden contribuir a la tarea de educadores y trabajadores sociales.*

### Palabras clave

Budismo, Acción social, Contexto español, Educación social, Herramienta educativa

## Social Action in a Buddhist Perspective

*In recent decades, Buddhism has spread beyond the borders of Asia to become a valid religious and philosophical option in industrialized and post-materialist countries. Compassion is one of the central concepts of this ancient worldview. In the process of expanding beyond Asia, the concept has transformed, adapting and redefining itself in both form and content, especially in contact with Christian traditions. This article is a brief offshoot of the recently completed doctoral thesis entitled Espiritualidad, razón y discordias: el Budismo ahora y aquí [Spirituality, Reason and Discord: Buddhism here and now] (Arroyo Moliner 2013a). The aim is twofold: on one hand, to understand the definition of social action from a Buddhist perspective, using recent data to see how this is developing in the Spanish context, and on the other hand, to think about the tools provided by this worldview and how they can contribute to the tasks of educators and social workers.*

### Keywords

Buddhism, Social action, Spanish context, Social education, Educational tools

## Com citar aquest article:

Arroyo Moliner, Liliana (2014).

"L'acció social en la perspectiva budista".

*Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa*, 56, p. 103-112.



- ▲ Aquest article pretén respondre a una pregunta ben concreta: en quina mesura la perspectiva budista, amb les seves característiques originals i les noves característiques adoptades, en un context catòlic com el nostre pot contribuir en el camp de l'educació social?

Tot ésser humà té el potencial del despertar individual però el camí no necessàriament s'ha de fer sol

El budisme com a idea és un terme limitat, ja que en el seu si comprèn centenars d'escoles i tradicions diferents que tenen el seu origen (i quasi únic punt en comú) en la figura de Buda (Estruch *et al.*, 2007). Sovint es defineix el budisme com una religió "no teista" ja que, amb caràcter general, tant el seu origen com el seu desenvolupament disten molt de qualsevol concepció monoteista o politeista. El príncep Siddharta Gautama es converteix en un asceta amb l'objectiu de trobar el veritable origen del patiment de l'existència humana i les formes de sortir-ne. "Buda" en si mateix és un títol que significa "el despert" i es pot aplicar a tots els humans que hagin assolit la il·luminació (Prebish i Keown, 2010). El budisme és, per tant, un camí que intenta trobar les arrels del patiment i la forma d'alliberar-se'n. Posat en termes d'un educador social, el patiment pot tenir les seves arrels en una situació de vulnerabilitat, i els acompanyaments personals dels professionals poden ser un pilar important en el camí de "l'alliberament", tot i que sigui de base individual. El patiment pot considerar-se a nivell físic, mental, material o de qualsevol altre tipus, però sovint va acompanyat d'ignorància, desconeixement, fosc (com a contraposició a claredat) (Harvey, 2003). En aquestes situacions descriu que és molt necessària l'energia que aporta la compassió (no entesa com a superioritat, sinó com a empatia profunda) per tal de transmetre a l'altre que és possible alliberar-se. És necessari remarcar aquí que tot ésser humà té el potencial del despertar. Aquest despertar és individual però el camí no necessàriament s'ha de fer sol o amb l'objectiu d'alliberar-se únicament a un mateix.

Dit això, per respondre la pregunta, l'article presenta el següent esquelet: en primer lloc, es contextualitza de forma breu l'expansió del budisme més enllà d'Àsia i com aquest esdevé una opció espiritual real durant el segle xx. Es tanca l'apartat definint què és l'acció social centrada en els conceptes de compassió i interdependència, remarcant també les característiques del budisme modern que fan possible la seva adaptació a contextos d'herència catòlica com el nostre. Per valorar com això cristal·litza en activitats i models de budisme arrelats a Occident, es presenten dades de la situació actual de l'acció social en el context espanyol. S'acompanya dels reptes i les oportunitats que fins al moment s'han detectat, i finalment es tanca amb unes pinzellades breus sobre com des de l'acció social budista es pot contribuir en els processos d'acompanyament personal en el camp dels educadors i treballadors socials.

---

Totes les dades provenen de la tesi doctoral, realitzada amb finançament del Comissionat per a Universitats i Recerca del DIUE de la Generalitat de Catalunya i del Fons Social Europeu a través de la beca FI. La beca fou concedida en el si del Grup d'Estudis de Poder i Privilegi del Departament i en el marc dels projectes SEJ2007-67714 i COS2010-21761 del Ministerio de Innovación y Ciencia.

---

## El budisme en tant que opció espiritual més enllà d'Àsia

Les tradicions budistes, en el seu transplantament més enllà d'Àsia, assoleixen noves audiències i topen amb pòsits culturals on resideixen cosmovisions molt diferents a la del context original (McAdam i Rucht, 1993). Les tradicions budistes se sotmeten a processos d'adaptació a cadascuna de les regions on s'instal·len, atenent a les particularitats del context (Arroyo Moliner, 2013a). Des de la literatura d'estudis budistes s'han determinat processos que caracteritzen la segona expansió del budisme, anomenat pels experts "budisme modern" o "budisme global" (Baumann, 2001; Prebish, 1998). Aquest es caracteritza per no cenyir-se estrictament a les regions occidentals del planeta, sinó que està sotmès a les lògiques de la modernització mundial (Baumann, 2001; López, 2002). El budisme esdevé una religió global, moderna i de caire transnacional (Casanova, 2004). El procés més important és el de democratització del budisme. Inclou l'accés universal i una gran participació de les dones. Es multipliquen les formes de pertinença i els formats dels monestirs. Passen a ser centres de pràctica urbans, combinats amb una minoria de centres de recés o monestirs allunyats i en entorns rurals. L'afiliació a les comunitats i a la tradició deixa de ser única i es flexibilitzen les formes de pertinença. Predominen les comunitats laiques i es provoca un profund canvi en la visió de les funcions i el sentit del monasticisme. Es tendeix a les versions menys estrictes (Wuthnow i Cadge, 2004) i a "temps parcial" (Lekshe Tsomo, 2002). Amb totes aquestes adaptacions i la flexibilització de formes de ser budista, es dona pas també a una multiplicitat de definicions i de tipus de budistes (Tweed, 1999). El rang va des dels sistemes simbòlics (com a filosofia o com a religió) fins a la instrumentalització que en considera només les tècniques (per exemple, la meditació), passant per les vies de creixement personal.

Un altre element important és la vessant que adopta de compromís social (*Socially Engaged Buddhism*). Té més a veure amb l'ascetisme intramundà i la voluntat de servei a la societat que no pas amb la visió individualista introspectiva (Queen, 2000). Connecta sobretot amb els corrents Mahayana (budisme de l'est com el zen) i Vajrayana (més conegut com a budisme tibetà), que són els que tenen una concepció de la compassió més àmplia<sup>1</sup> i les més esteses entre la població conversa (Díez de Velasco, 2013; Arroyo Moliner, 2013a). L'acció social en forma de *Socially Engaged Buddhism* implica l'extensió de la pràctica budista a totes les esferes i problemes socials. Malgrat el debat sobre l'origen del budisme compromès, és clar que quan convergeixen tradicions budistes i tradicions cristianes, la vessant de l'acció social pren una nova dimensió. Queda desmitificada la necessitat d'aïllament del món per aconseguir la pròpia il·luminació i s'aposta per un budisme present, proper i que generi impacte.



La ignorància seria fosc i l'amor i la compassió serien l'aportació de llum i saviesa

Però quins són els pilars d'aquest budisme socialment compromès? En base a quins conceptes s'articula? La resposta rau en la definició de la compassió i la interdependència com a forma d'entendre l'existència i els vincles entre formes d'existència, respectivament. La compassió és una gran capacitat empàtica, acompanyada sempre d'amor i saviesa, deixant de banda les connotacions cristianes de possible superioritat de qui sent compassió per un altre. El patiment prové de la ignorància, del desconeixement de quins són els orígens del patiment i de quin és el camí per sortir-ne. La ignorància seria fosc i l'amor i la compassió serien l'aportació de llum i saviesa. Cal entendre-ho, però, com un acompanyament, originalment no s'estableix cap vincle de dependència cap al mestre o el guia espiritual. És més, la forma en què estem connectats entre persones i amb la resta de formes d'existència és en una relació interdependent: tot forma part del mateix sistema, en origen és tot el mateix i, en tant que sistema, els seus elements estan connectats i tenen impacte els uns sobre els altres. La interdependència genera, doncs, una responsabilitat global en el sentit que qualsevol acció pròpia té impacte en la resta. Això, sumat a una concepció col·lectiva de la "salvació", fa que prengui molta força l'acció social des de la perspectiva budista. És, a més, una responsabilitat que retorna poder a l'individu: és un mateix qui pot pensar en les repercussions de les seves accions i que, per tant, té marge d'elecció. L'elecció individual té un encaix crucial en un entorn de societat reflexiva. Com a conseqüència, la visió budista de l'acció social pot convidar a l'empoderament.

Cal remarcar que les eines budistes (amb la meditació com a tècnica més freqüent i coneguda) són aplicables més enllà del treball espiritual, ja que es treballa la dimensió transcendent des d'una vessant que no ha de ser necessàriament religiosa. Cal destacar diverses característiques que faciliten la seva incorporació en entorns no budistes i la seva eficàcia com a mètodes de treball.

D'una banda, el creixement personal o el "camí" al qual fa referència, es basa en la pròpia experiència, en l'empíria i en les transformacions que van succeint en l'interior d'un mateix. Pot treballar-se, doncs, en forma d'exercicis que respecten l'aprenentatge acumulatiu i els ritmes personals. A més a més, parteix de la base que tothom té la llavor de la "budeïtat", aquest estat de consciència, de despertar al qual s'arriba a través de formes específiques de treball amb la ment. Això afavoreix que el budisme sovint es vegi com una aproximació relativament racional i equiparable a una aproximació científica, totalment compatible amb la racionalitat imperant del nostre entorn. Dit d'una altra forma, no estableix un joc de suma zero amb altres confessions o tradicions, ni a nivell individual ni col·lectiu.

D'altra banda, i més concretament, cal destacar que els espais de pràctica són espais de concentració en "l'ara i l'aquí", fet que permet l'evasió temporal de la realitat, crear un espai de vivències diferents i on es poden adquirir estratègies per afrontar situacions fora de l'espai de pràctica. Indirectament,

treballar la dimensió transcendent per la via del creixement personal pot contribuir a pal·liar la manca de teixit social fort al voltant de les persones en situacions d'exclusió (Moliner, 2013a).

L'impacte positiu de les tècniques meditatives i de *mindfulness* en els processos de segregació hormonal a nivell cerebral està a bastament estudiat des dels camps de la neurociència. Aquest impacte a nivell neuronal i fisiològic té repercussions indubtables en la conducta individual. Contribueix, a més, a generar un canvi de perspectiva de la pròpia situació i les seves causes i possibles solucions<sup>2</sup>, que en la perspectiva interdependent, a la llarga, acaba generant un canvi a nivell social, en les relacions amb l'entorn immediat i la comunitat en un sentit més ampli.

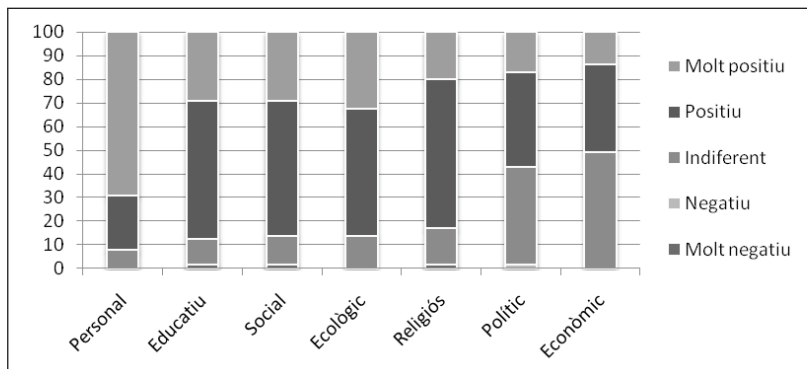


## L'estat del budisme socialment compromès a casa nostra: reptes i oportunitats

En els contextos del budisme modern es desenvolupen diferents formes de budisme que tenen com a element comú la seva inserció en la societat. En el cas espanyol, més del 80% de comunitats<sup>3</sup> adopten la visió de *l'ascetisme intramundà*<sup>4</sup>. D'altra banda, aquest budisme que té presència social està en contacte amb la realitat que l'envolta i, els mateixos practicants, a mesura que adquireixen la visió de compassió desenvolupen també una gran sensibilitat respecte a les problemàtiques del seu entorn. Un element comú a les diferents comunitats que van participar en l'estudi (Arroyo, 2013) era la concepció de la capacitat transformadora del budisme a diferents esferes. En el següent gràfic es mostra l'impacte esperat del budisme en els propers deu anys, segons diferents àrees de la vida social, a més del nivell personal:

Aquest budisme està en contacte amb la realitat que l'envolta i, els mateixos practicants, a mesura que adquireixen la visió de compassió desenvolupen també una gran sensibilitat respecte a les problemàtiques del seu entorn

**Gràfic 1:** Impacte esperat del budisme en els propers deu anys, en diferents àmbits (%)



Font: Elaboració pròpia. Extret d'Arroyo, 2013:305

Cal destacar, en primer lloc, la predominança de l'impacte positiu que s'espera (si bé cal tenir en compte que és la percepció de diferents comunitats budistes). L'impacte positiu que s'espera a nivell personal és predominant (més del 90% en total i quasi un 70% declara "molt positiu"). Això té a veure amb la visió psicologitzada del budisme i amb el fet de considerar-ho una forma de creixement personal i no tant una religió. Està seguit de les esferes educativa, social, ecològica i religiosa. En el cas dels camps polític i econòmic, que es corresponen amb espais molt materialistes de la vida pública, el volum d'indiferència creix de forma notòria. Es perceben com les àrees menys permeables i en molts casos consideren que el canvi de concepció requerirà més de deu anys per a poder-se donar en cas que arribi.

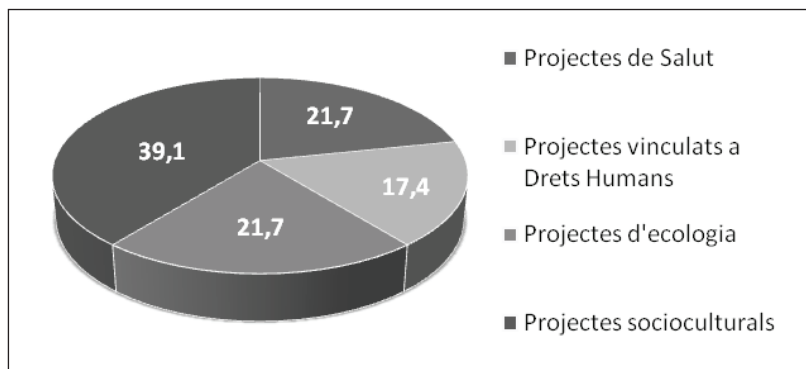
El procés de prendre part en l'escomesa de superar les problemàtiques genera una forma d'acció social molt concreta, coneguda com a budisme socialment compromès<sup>5</sup>.

El budisme socialment compromès és més a prop del que hom pot suposar. Està àmpliament estès a Estats Units, Europa i a Anglaterra (Queen, 2000) Però a l'Estat espanyol i especialment a Catalunya, existeixen diverses iniciatives nascudes amb l'objectiu de contribuir en la superació del patiment social per damunt de l'individual.

En el marc de la tesi doctoral, un dels objectius era crear una imatge el més realista possible de diferents models de budisme que s'estan desenvolupant. El resultat és que el 60% de les comunitats que van participar en l'estudi prenen el compromís social com un eix identificador de la seva proposta de budisme. Tant en el qüestionari com en les entrevistes en profunditat es va detectar que els nivells de consolidació de l'acció social són diversos: des de la implicació dels practicants aplicant preceptes budistes a través dels seus camps professionals i d'altres facetes de la seva vida més enllà de la comunitat de pràctica, fins a projectes consolidats i altament estructurats que formen part del dia a dia del centre o comunitat. Els formats també difereixen i les temàtiques són àmplies. Es poden distingir, d'entrada, dos tipus de comunitats que emprenen formes d'acció social: (a) les que focalitzen en l'entorn immediat i (b) les que es destinen a causes vinculades al país d'origen de la seva escola (sovint quan els vincles amb temples de referència asiàtics són fortes). Un bon exemple d'aquest segon tipus és la lluita per la preservació dels drets humans en conflictes polítics i el cas més paradigmàtic és la defensa en pro de la comunitat tibetana sota el règim xinès. En el context espanyol, la majoria són del tipus (a). El conjunt d'activitats que realitzen es poden agrupar al voltant de quatre eixos fonamentals. Les mostrem en el gràfic següent:

El 60% de les comunitats prenen el compromís social com un eix identificador de la seva proposta de budisme

## Gràfic 2: Tipus de projectes vinculats a les activitats de compromís social (%)



Font: Elaboració pròpia. Extret d'Arroyo, 2013:311



L'àrea amb més projectes és la d'activitats socioculturals (39,1%), que inclou accions molt diverses de recolzament a conflictes sociopolítics i culturals (incloent-hi activitats sensibilitzadores com fires i accions orientades a la conscienciació). En segon i tercer lloc, en la mateixa proporció, trobem activitats relacionades amb qüestions ecològiques i vinculades a la salut (21,7% en cada cas). La implicació en l'àmbit de la salut es tradueix majoritàriament en acompanyament a malalts i familiars (en la seva majoria malalts oncològics en processos terapèutics, o l'acompanyament a malalts terminals i les seves famílies). Aquest tipus de projectes es basen majoritàriament en sessions de meditacions guiades i altres tècniques de treball mental. En quarta i darrera posició, es troben els projectes relacionats amb la pobresa i els drets humans, amb un 17,4%. És l'eix on més es concentren activitats del tipus (b) –igual que en el cas d'activitats socioculturals–, vinculat a problemàtiques pròpies del país d'origen de les tradicions importades. Per contra, les qüestions vinculades a la perspectiva ecològica i de salut es concentren en problemàtiques i realitats properes. Si considerem els destinataris de les accions, es denota una forta inclinació per grups poblacionals dèbils com infants, persones grans o col·lectius en risc d'exclusió social, com poden ser immigrants o presos.

Per tancar aquest apartat, cal afegir que en gran mesura el compromís social s'expandeix no només pel contacte amb la caritat cristiana i perquè el budisme presenti aquesta orientació intramundana, sinó que un fet diferencial important és que, en gran mesura, els practicants de budisme, a més de ser practicants, ho són a temps parcial. La majoria són professionals liberals amb inquietud i voluntat de transformació, i que poden portar els ensenyaments budistes a les audiències a qui destinen les seves tasques. Les seves formes per a fer-ho són múltiples: des de l'aplicació individual i discreta

dels preceptes en el seu entorn laboral (a nivell de relació amb els companys o atenció a clients si els tracten de forma directa) o bé en espais escolars i en la gestió de l'aula. Com a cas paradigmàtic hi ha els grups de meditació estables en institucions de tipus total com hospitals i presons (Arroyo Moliner, 2013b; Griera i Clot Garrell, 2013). En l'estudi no es va detectar cap cas vinculat directament a l'educació social però val a dir que l'aplicabilitat pot ser elevada pels motius exposats.

En darrer terme, cal assenyalar que l'acció social en el context espanyol no és un terreny senzill: la majoria de comunitats lamentaven el xoc constant amb l'ajuda organitzada a través d'entitats caritatives històriques (com Càritas). De forma recurrent apareixia en les entrevistes aquesta situació i en molts casos suposava un entrebanc descoratjador de cara a incidir en projectes amb destinataris propers. Així doncs, malgrat les nombroses oportunitats, cal tenir en compte el repte institucional.

## Conclusions

L'acció social en perspectiva budista parteix de la base que el patiment és superable

Cal posar en valor el potencial del budisme actualment com a cosmovisió i com a proveïdor d'eines i perspectives útils per als processos d'acompanyament i d'empoderament personal. L'acció social en perspectiva budista parteix de la base que el patiment, tant individual com social, tingui l'origen que tingui, és superable. A més proposa eines concretes per a fer-ho. Si bé no podem obviar la força de les condicions materials de l'existència i la reproducció social, la meditació i la cosmovisió que l'acompanya poden contribuir a centrar-se en l'ara i aquí. Poden ajudar a retornar a l'essència de cadascú, superar ressentiments i treballar la realitat d'una altra forma. Dit d'altra manera, permet canviar de punt de vista i generar un entorn d'actuació resilient. Hi ha marge d'actuació i la primera parada és un exercici de transformació interior. Les eines que proposa el budisme socialment compromès poden suposar una bona llavor per al canvi social, ja que un col·lectiu no és un mer agregat dels individus que el componen. L'entitat col·lectiva existeix i, en qualsevol concepció sistèmica, la responsabilitat de les parts és equiparable a la seva capacitat de generar canvi.

Un avantatge que cal tenir en compte és que la major part de les entitats budistes, tot i que estan encara en consolidació, contempen com a objectiu a mig i curt termini generar impacte i involucrar-se en la millora de la societat que les envolta. Sovint són comunitats formades per persones sensibles i amb un nivell de visió col·lectiva important. Les ganes d'ajudar i el fet que en molts casos l'acció social ja estigui organitzada per l'associació caritativa per excel·lència pot contribuir a generar sinergies en nous espais. Així com s'estan desenvolupant nombrosos grups en teràpies amb malalts oncològics, unitats de pal·liatius o empresonats, pot molt ben ser el torn per crear l'espai de l'entesa entre el budisme socialment compromès i els espais on inter-



venen treballadors i educadors socials. Amb l'afegitó que és una forma de veure i viure que ha vingut per a quedar-s'hi, però sempre accessible des de la pròpia elecció. Pel seu potencial, pot ser una eina suficient en si mateixa o complementària com un element més a tenir en compte. Les oportunitats de treball i la capacitat de generar resiliència individual i col·lectiva fan que el budisme socialment compromès en el seu conjunt, i la seva visió i les seves eines en particular, es converteixin en una nova opció a tenir en compte.



Liliana Arroyo Moliner  
 Dept. Sociologia i Anàlisi de les Organitzacions  
 Universitat de Barcelona  
 liliana.arroyo@ub.edu

## Bibliografia

- Arroyo Moliner, Liliana.** 2013a. “Espiritualidad, razón y discordias: El budismo ahora y aquí”. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Arroyo Moliner, Liliana.** 2013b. “Les transformacions del budisme en societats contemporànies: tres tendències per al cas espanyol”. 1r Simposi sobre mística i heterodòxies contemporànies, Barcelona.
- Baumann, Martin.** 2001. “Global Buddhism: Developmental Periods, Regional Histories and a New Analytical Perspective.” *Journal of Global Buddhism* 2: p. 1–43.
- Casanova, José.** 2004. “Religion, the New Millennium and Globalization.” *Sociology of Religion* 62 (1): p. 415–441.
- Díez de Velasco, Francisco.** 2013. *Budismo en España. Historia, visibilización e implantación*. Barcelona: Akal.
- Estruch, Joan; Gómez, Joan; Griera, Maria del Mar; Iglesias, Agustí.** 2007. *Las otras religiones. Minorías religiosas en Cataluña*. 2a ed. Pluralismo y convivencia. Madrid: Icaria Editorial.
- Griera, Maria del Mar; Clot Garrell, Anna.** 2013. “Espiritualitat, (auto)disciplina i els ‘terroris del jo’: teràpies holístiques als centres penitenciaris de Catalunya”. 1r Simposi sobre mística i heterodòxies contemporànies, Barcelona.
- Harvey, Peter.** 2003. *An Introduction to Buddhist Ethics: Foundations, Values and Issues*. Tercera. Inglaterra: Cambridge University Press.
- Lekshe Tsomo, Karma.** 2002. “Buddhist Nuns: Changes and Challenges”. *Westward Dharma. Buddhism Beyond Asia*. Berkeley i Los Angeles: University of California Press, p. 255–274.
- Lopez, Donald.** 2002. *Modern Buddhism. Readings for the Unenlightened*. Inglaterra: Penguin Books.

- McAdam, Doug; Dieter Rucht.** 1993. “The Cross-National Diffusion of Movement Ideas.” *The Annals of The American Academy of Political and Social Science* 528 (1): p. 56–74.
- Olson, Carl.** 2005. *The Different Paths of Buddhism: A Narrative-Historical Introduction*. Primera. Estados Unidos: Rutgers University Press.
- Prebish, Charles S.** 1998. “Introduction”. *The Faces of Buddhism in America*. California: University of California Press, p. 1–11.
- Prebish, Charles S.; Damien Keown.** 2010. *Introducing Buddhism*. Nueva York: Routledge.
- Queen, Christopher S.** 2000. *Engaged Buddhism in the West*. Boston, MA: Wisdom Publications.
- Tweed, Thomas A.** 1999. “Night-Stand Buddhists and Other Creatures: Sympathizers, Adherents, and the Study of Religion”. *American Buddhism. Methods and Findings in Recent Scholarship*. Gran Bretaña: Curzon Press, p. 71–90.
- Weber, Max.** 1922. *Economía y sociedad. Esbozo de sociología comprensiva*. 2a ed. Madrid: Fondo de Cultura Económica.
- Wuthnow, Robert; Wendy, Cadge.** 2004. “Buddhists and Buddhism in the United States: The Scope of Influence.” *Journal for the Scientific Study of Religion* 43 (3): p. 363–380.

- 
- 1 I així ho exemplifica el desenvolupament de la figura del *Bodhisattva*, com aquell qui posa per davant la il·luminació de tots els éssers abans que la pròpia (Olson, 2005).
  - 2 Val la pena veure el programa que Eduard Punset va dedicar a Mathieu Ricard, un científic francès convertit en monjo budista tibetà i considerat l’home més feliç del món. <http://www.redesparalaciencia.com/1799/redes/2009/redes-50-meditacion-y-aprendizaje>
  - 3 La mostra incloïa el 30% del total de comunitats budistes identificades. Per a més detalls sobre la metodologia, consulteu el capítol 5 de la tesi doctoral (Arroyo, 2013). El grau de representativitat era molt alt d’acord amb el cens de centres budistes que es va elaborar inicialment.
  - 4 Terme de Max Weber que respon a la pràctica ascètica que no és negadora del món, no busca escapar del món per trobar la salvació (Weber, 1922).
  - 5 El terme original és *Bouddhisme Engagé* del monjo vietnamita Thich Nhat Hanh (Queen, 2000)
-